

Zasoby niszowe – opinia, opracowana na potrzeby portalu „Scholaris”.

I. Zasoby niszowe – definicja

Pojęcie „zasoby niszowe” może być rozumiane dwojako:

po pierwsze, można uznać, że chodzi o materiały, dotyczące zagadnień nie ujętych w podstawach programowych, z punktu widzenia tychże podstaw marginalnych, za to mających znaczenie dla konkretnych wielbicieli i wielbicielek danego zagadnienia, typu aktywności etc. Z tego punktu widzenia zasobem niszowym byłyby np. materiały dotyczące gry w szachy, gry brydża czy tworzenia i pracy z chórami szkolnymi. Naszym zdaniem niezwykle ważne jest, aby tak rozumiane zasoby niszowe znalazły swoje miejsce w portalu Scholaris. Poświęcony im dział miałyby szansę stać się przestrzenią swobodnej, twórczej aktywności użytkowników i użytkowników portalu, a zarazem przestrzenią, w której mogłyby odnajdywać się i spotykać osoby o podobnych pasjach i pomysłach – a są to dokładnie te cechy, które uważa się za największe zalety internetu jako takiego. Takie zasoby niszowe mogłyby stać się w przyszłości źródłem inspiracji do wprowadzania zmian w programach i podstawach programowych.

Przy takim rozumieniu pojęcia „zasoby niszowe” nie istnieje potrzeba zamawiania jakichkolwiek zasobów – wprost przeciwnie, zasoby niszowe w tym znaczeniu z definicji mają być tworzone całkowicie spontanicznie. Dlatego chcielibyśmy zaproponować także drugą definicję tego samego pojęcia. Pragniemy przy tym podkreślić że, naszym zdaniem, obydwie typy zasobów niszowych, o których piszemy, powinny znaleźć się w portalu Scholaris.

A zatem **po drugie**, można przez „zasoby niszowe” rozumieć materiały dotyczące kwestii nie ujętych (lub ujętych w zbyt małym stopniu) w podstawach programowych, a ważnych. Ważnych, czyli mających znaczenie dla samych uczniów i uczennic – dla ich życia, zdrowia, bezpieczeństwa, dla ich zdolności do swobodnego uczestnictwa w kulturze – a także ważnych z punktu widzenia takich społecznych zadań szkoły, jak wyrównywanie szans czy

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

przygotowywanie do sprostania wyzwaniom współczesnego świata¹. Dalsza część naszej analizy dotyczyć będzie zasobów niszowych w tym drugim rozumieniu. Chcielibyśmy podać kilka przykładów obszarów i zagadnień, do pracy nad którymi warto, naszym zdaniem, szczególnie zachęcać nauczycielki i nauczycieli.

II. Zasoby niszowe – przykłady i propozycje ważnych obszarów

1. Kultura

Wydawać by się mogło, że podstawowym celem nauczania przedmiotów humanistycznych w szkole jest umożliwienie uczennicom i uczniom uczestnictwa w kulturze, że zatem programy i podręczniki skonstruowane są tak, by skutecznie zapewnić dostęp do najważniejszych tekstów kultury i narzędzia pozwalające te teksty rozumieć. Gdyby tak było zasoby niszowe należałoby rozumieć jako poszerzenie spektrum o teksty trudniejsze, mniej znane lub specyficzne. Jednak zadanie, jakie stoi przed organizatorami baz zasobów niszowych, dotyczy samych podstaw przygotowania do uczestnictwa w kulturze – jest to zatem zadanie z jednej strony trudniejsze, z drugiej zaś niezwykle istotne.

Możemy wskazać dwie szczególnie zaniedbane, właściwie nieistniejące w szkole przestrzenie kultury, a także dwa pola, w których wsparcie szkolnych programów przedmiotów humanistycznych wydaje się niezbędne:

1. Najistotniejszym zaniedbaniem osłabiającym humanistykę polską jest nieobecność filozofii w programach nauczania (wyjątek stanowią nieliczne elitarne szkoły, pozostałe próbują włączać treści filozoficzne w zakres nauczania języka polskiego). Stworzenie dobrej bazy tekstów filozoficznych, całościowych programów nauczania filozofii, pomysłów na prowadzenie konkretnych lekcji, tematów dyskusji i prac pisemnych wydaje się dziś zadaniem fundamentalnie ważnym.

2. Istotne byłoby również przełamanie swoistego logocentryzmu humanistyki szkolnej. Podstawą pracy uczennic i uczniów są teksty, co wynika z tego, że obowiązkowymi przedmiotami szkolnymi są język polski i historia. Od lat już deklarowana jest konieczność

¹ W naszej analizie odwołujemy się do koncepcji „szkoły otwartej”, którą omawialiśmy już w artykule „Szkoła otwarta”, (w: „Nowa szkoła. Skuteczne zarządzanie w praktyce”, wyd. Raabe, wrzesień 2006. Podstawowa teza naszego tekstu głosiła, że szkoła taka, z jaką mamy na co dzień do czynienia, ma skłonność do zamykania się – do skupiania się wyłącznie na „przerabianiu” programów i przygotowywaniu do egzaminów. Tymczasem podstawowym zadaniem szkoły powinno być przygotowywanie uczniów i uczennic do tego, aby umieli sprostać wyzwaniom świata poza murami szkoły – i to nie tylko dzisiaj, ale także za pięćdziesiąt lat.

poszerzenia programów nauczania o sztuki audiowizualne (zaprojektowano nawet w tym celu ścieżki międzyprzedmiotowe), wciąż jednak brakuje zasobów właśnie, na których można by pracować. Portal Scholaris rozpoczął już prace nad nadrobieniem tych zaległości (dział Sztuka). Potrzebne wydaje się jednak zebranie i uporządkowanie w większe całości materiałów z historii sztuki (nawet tak podstawowych jak najważniejsze dzieła sztuki od starożytności po wiek XX), źródeł ikonograficznych do wykorzystania na lekcjach historii, materiałów filmowych i fotograficznych (lub choćby namiarów na nie). **Korzystne byłoby, gdyby udało się w towarzyszących materiałom scenariuszach lekcji, czy propozycjach prac badawczych dla uczennic i uczniów, pokazać, że ten sam obiekt bywa analizowany przez historyka, historyka sztuki, filozofkę – i uchwycić specyfikę każdej z tych analiz.**

Szczególnie zaniedbaną sferą edukacji humanistycznej, co istotnie upośledza możliwość uczestnictwa uczniów i uczennic w kulturze, jest edukacja muzyczna. Akcyjne działania przy okazji roku chopinowskiego jedynie ujawniają konieczność stworzenia audioteki (istotnym problemem mogą być tu prawa autorskie) i opracowania dydaktycznego tego przedmiotu, który zniknął ze szkół po przełomie 1989 roku. Pojawiające się portalu Scholaris scenariusze lekcji poświęconych muzyce stanowią dobry początek prac, ale i tu pożyteczne byłoby dopracowanie się całościowej wizji uczenia muzyki.

Jeśli chodzi o to, co nazwaliśmy polami wymagającymi wsparcia, wykraczamy tu poza kwestię nieobecności pewnych treści w programach nauczania i zwracamy się ku samemu procesowi nauczania humanistyki. Wypadnie tu zwrócić uwagę na:

1. swoistą archaiczność humanistyki szkolnej. W polskiej szkole prawie w ogóle nie ma miejsca na dzieła kultury współczesnej – zarazem trudnej i uczniom najbliższej, bo komentującej ich świat. Niezwykle istotne jest, by w zasobach niszowych znalazło się miejsce dla dobrych materiałów stanowiących wprowadzenie i przewodnik w świat współczesnych sztuk plastycznych, audiowizualnych, muzyki, ale także literatury (program języka polskiego kończy się gdzieś w okolicach lat 50. XX wieku), także narzędzi interpretacyjnych, wreszcie także kultury popularnej i sposobów jej interpretowania.

2. słabość szkoły, gdy idzie o skuteczne zachęcanie do samodzielnego uczestnictwa w kulturze. Ten punkt wydaje się najbardziej istotny. Dane dotyczące poziomu czytelnictwa w Polsce, wśród młodzieży szkolnej, wskazują wyraźnie, że szkoła przegrywa walkę o zachęcenie młodych Polek i Polaków do aktywności kulturalnej. Przestrzeń kultury przestaje być atrakcyjna, z różnych powodów staje się niedostępna (stereotypy kulturowe dotyczące

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

INSTYTUT
LAUDATOR

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

chłopców, powody ekonomiczne itd.). Celowe zatem staje się stworzenie przestrzeni wymiany uwag i doświadczeń, publikowania analiz przyczyn dokonującej się zapaści kulturowej, projektów i skutecznych praktyk przeciwdziałania temu procesowi.

2. Zdrowie² – seks i jedzenie

A. Zdrowie seksualne i reprodukcyjne

W polskiej szkole brakuje edukacji seksualnej. Częściowo jej zadania spełniać ma przedmiot „wychowanie do życia w rodzinie”; zarówno sposób organizacji zajęć z tego przedmiotu, jak i część dostępnych podręczników były wielokrotnie przedmiotem krytyki ze strony ekspertek i ekspertów zajmujących się edukacją seksualną. Tymczasem prawo do rzetelnej wiedzy na temat własnej seksualności i prawo do ochrony zdrowia wynikają z praw człowieka, z polskiego prawa, a także – ze zdrowego rozsądku. Wobec zagrożenia, jakie stanowi HIV/AIDS, a także inne choroby przenoszone drogą płciową, właściwa edukacja seksualna, oparta na przekazywaniu rzetelnej wiedzy na temat bezpieczniejszego seksu (w tym na temat właściwego korzystania z prezerwatyw)³, jest, dosłownie, kwestią życia i śmierci.

Edukacja seksualna powinna być prowadzona na każdym szczeblu systemu edukacji. Małe dzieci, mniej więcej na etapie przedszkolnym, odkrywają własną płciowość i zaczynają interesować się budową narządów płciowych swoich i swoich rówieśników. Okres nauki w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej to zarazem okres, w którym dzieci i młodzież dojrzewają, odkrywają swoją seksualność a także swoją orientację psychoseksualną, nierzadko przechodzą inicjację. Na każdym etapie edukacyjnym niezbędne są materiały, dotyczące profilaktyki i sposobów radzenia sobie z przemocą w sferze seksualnej – zarówno

² Prof. Barbara Woynarowska przygotowała, a Ośrodek Rozwoju Edukacji opublikował na swoich stronach, niezwykle pożyteczny materiał: w opracowaniu „Wymagania i inne zapisy dotyczące edukacji zdrowotnej w różnych przedmiotach nauczania” zebrane zostały fragmenty podstaw programowych dla różnych przedmiotów, odnoszące się o edukacji prozdrowotnej.

(<http://www.ore.edu.pl/images/files/Edukacja%20Zdrowotna%20w%20podstawie%20programowej.pdf>)

³ Określenie „bezpieczniejszy seks” zaczerpnęliśmy z materiałów Krajowego Centrum ds. AIDS. Zwraca się w nich uwagę na to, że nie istnieje seks w pełni bezpieczny – istnieją jednak zachowania, przede wszystkim umiejętne korzystanie z prezerwatyw, które w bardzo znaczącym stopniu zmniejszają ryzyko zarażenia się chorobami przenoszonymi drogą płciową. Broszury i publikacje Krajowego Centrum ds. AIDS są łatwo dostępne i mogą stanowić punkt wyjścia dla nauczycielek i nauczycieli; brakuje jednak materiałów i scenariuszy, podpowiadających, w jaki sposób prowadzić zajęcia i jak rozmawiać z uczniami i uczennicami o zagadnieniach, związanych z seksualnością.

przemocy, której dzieci mogą doświadczać ze strony dorosłych, jak i przemocy rówieśniczej⁴. Podstawowym problemem, w rozwiązywaniu którego pomoc mogą zasoby portalu Scholaris, jest brak umiejętności (a nawet, niekiedy, brak języka), pozwalających rozmawiać z uczniami i uczennicami o seksualności w taki sposób, żeby uniknąć zarówno robienia sensacji, niepotrzebnego moralizowania, jak i nadmiernej medykalizacji sfery seksualnej. Innymi słowy: jak zachować równowagę między ochroną intymności uczniów i uczennic a koniecznością przekazywania rzeczowych, konkretnych, praktycznych informacji. Dlatego w tym obszarze szczególnie potrzebne są materiały dla nauczycieli każdego szczebla, od przedszkola do szkół ponadgimnazjalnych, pokazujące przykłady dobrych praktyk, podsuwające pomysły na sposoby prowadzenia zajęć, uczące, jak rozmawiać, a także – jak reagować w konkretnych sytuacjach, które mogą wydarzyć się w grupie.

B. Jedzenie

Narastającym problemem staje się w Polsce nadwaga i otyłość, także wśród dzieci; z drugiej strony znaczny procent dzieci (zwłaszcza dziewczynek) cierpi na zaburzenia odżywiania. Warto w ramach zasobów niszowych zaplanować materiały, dla szkół każdego szczebla, od przedszkola do szkół ponadgimnazjalnych, uczące zdrowego żywienia. Nie chodzi przy tym jedynie o przekazywanie wiedzy o właściwej diecie, ale raczej o pomysły na zajęcia, pozwalające znajdować przyjemność w przygotowywaniu i jedzeniu różnorodnych, interesujących i zdrowych potraw, ukazujące związki między kuchnią, kulturą i gospodarką a także wyjaśniające etyczne aspekty konsumpcji. Zajęcia tego typu mogą być proponowane uczniom i uczennicom na każdym szczeblu nauczania, warto jednak zapewne szczególnie pomyśleć o materiałach adresowanych do gimnazjalistów i gimnazjalistek.

3. Bezpieczeństwo

W tym obszarze szczególnie ważne byłoby zgromadzenie materiałów dotyczących problemów związanych z najszerzej rozumianym przeciwdziałaniem dyskryminacji i przemocy (dyskryminacji i przemocy m.in. ze względu na płeć, orientację seksualną,

⁴ W tej sprawie patrz: J. Piotrowska, A. Ynakiewicz, „Dlaczego dziewczęta są agresywne? Szkoła wobec problemu przemocy ze względu na płeć”, Społeczny Monitor Edukacji, grudzień 2010, www.monitor.edu.pl. Autorki wskazują w swojej analizie najważniejsze obszary zaniedbań – brak danych na temat zjawiska przemocy ze względu na płeć, brak materiałów i programów edukacyjnych.

pochodzenie, status majątkowy, stan zdrowia, poglądy oraz wszelkie inne cechy). Potrzebne są zarówno materiały, scenariusze zajęć, opisy przypadków i przykłady dobrych praktyk, które nauczyciele i nauczycielki mogą wykorzystywać w pracy z uczennicami i uczniami, ale także materiały do dyskusji na radach pedagogicznych i do szkolenia rad pedagogicznych. Skuteczne zapobieganie przemocy wśród uczniów i uczennic możliwe jest bowiem tylko w szkołach, w których nie ma przemocy (także werbalnej, wyrażającej się takimi zachowaniami, jak np. krzyk) w relacjach nauczycielsko-uczniowskich i w której możliwy jest otwarta, oparta na wzajemnym zaufaniu rozmowa nauczycieli i nauczycielek z uczniami i uczennicami.

Ważnym aspektem profilaktyki przemocy są dyskusje, zajęcia, projekty edukacyjne i udział w akcjach społecznych, uwrażliwiające na problem dyskryminacji. Tu znów przydatne są zarówno materiały i pomysły na zajęcia skierowane do uczniów i uczennic, jak i materiały dla nauczycieli i nauczycielek, uczące, jak dostrzegać przejawy dyskryminacji i jak na nie reagować tak, aby nikogo przy tym nie naznaczać. Nauczycielom i nauczycielkom wszelkiego szczebla przydadzą się opisy dobrych praktyk i studia przypadków. Potrzebne są także zasoby, pomagające uczyć dzieci i nastolatki ochrony własnych granic i komunikacji bez przemocy.

W obszarze, który ogólnie nazwalibyśmy „bezpieczeństwo” mieszczą się także zagadnienia i materiały związane z umiejętnością ochrony własnej prywatności, w tym – z umiejętnościami bezpiecznego zachowywania się w sieci.

4. Sprawy społeczne

W ramach zasobów niszowych warto zadbać o materiały pomagające w prowadzeniu dyskusji, projektów i zajęć, dotyczących ważnych problemów współczesności, rozszerzające lub wykraczające poza to, co znajduje się w podstawach programowych do wiedzy o społeczeństwie i historii. Szczególnie istotne są materiały, dotyczące takich bloków zagadnień, jak:

- ekologia, ochrona środowiska, zrównoważony rozwój;
- równość praw kobiet i mężczyzn;

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

INSTYTUT
LAUDATOR

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

- prawa człowieka; w polskiej edukacji bywają one na ogół rozumiane dość wąsko, utożsamiane przede wszystkim z prawami politycznymi i obywatelskimi. Warto poszerzać ofertę zajęć i projektów dla uczniów i uczennic (wszystkich szczebli, przynajmniej od szkoły podstawowej) o zagadnienia dotyczące przeciwdziałania dyskryminacji, praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych.

Edukacja ekologiczna, edukacja o prawach człowieka czy edukacja równościowa ma sens tylko wtedy, jeśli nie jest jedynie teoretyczna, ale jeśli wiąże się z konkretnymi działaniami, dotyczącymi tych obszarów. Tu szczególne znaczenie ma współpraca szkoły z organizacjami pozarządowymi.

Jeśli chodzi o metody pracy z uczniami i uczennicami, pomagające budzić zainteresowanie światem i uczyć krytycznego podejścia do rzeczywistości społecznej, należałoby zaproponować nauczycielom i nauczycielkom pomysły na prowadzenie warsztatów dziennikarskich. Warto, żeby uczniowie i uczennice, najlepiej już od szkoły podstawowej, uczyli się różnorodnych technik dziennikarskich, uczyli się jak poszukiwać i przetwarzać informacje, tworzyć reportaże (teksty, reportaże radiowe, materiały filmowe), kręcić filmy dokumentalne, robić zdjęcia.

III. Kilka uwag końcowych

Zaproponowaliśmy w naszej analizie kilka obszarów, które z naszego punktu widzenia mają znaczenie szczególne. Nie znaczy to, rzecz jasna, że naszym zdaniem tylko do tych obszarów ograniczyć należy zasoby niszowe. Przeciwnie: **uważamy, że zasoby niszowe mogą i powinny w przyszłości stać się jednym z najważniejszych elementów i największą wartością portalu Scholaris.** Im ich będzie więcej, im bardziej różnorodnych, im więcej osób weźmie udział w ich tworzeniu tym, generalnie, lepiej.

Warto jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na pewną ważną kwestię, związaną z pojęciem ukrytego programu szkoły. Zarówno materiały edukacyjne, jak i sposób organizowania prac w szkole, niosą ze sobą z reguły obok przekazu jawnego, także ten drugi, ukryty, i właśnie dlatego, że ukryty, nieraz niezwykle silny⁵. Taki ukryty przekaz przybierać może najróżniejsze formy. I tak na przykład, organizowanie w szkole jasełek samo w sobie

⁵ Na temat różnych aspektów tego ukrytego programu w polskiej szkole patrz np. P. Sadura, „Gra w klasy. Selekcja i reprodukcja w polskiej szkole”, w: „Uniwersytet zaangażowany. Przewodnik Krytyki Politycznej”, Warszawa 2010, s. 238-255.

(niezależnie od treści konkretnego przedstawienia), staje się częścią określonego przekazu, dotyczącego miejsca religii w życiu publicznym, wspomniany przez nas logocentryzm szkoły związany jest z przekazem, promującym określone typy inteligencji i wrażliwości (raczej inteligencja językowa i logiczno-matematyczna, niż np. wizualnoprzestrzenna), typowy w polskiej szkole tryb oceniania w skali 1-6 wspiera kształtowanie postaw rywalizacyjnych. Nawet niewinna z pozoru prezentacja komputerowa ma swój dodatkowy przekaz – bazuje bowiem na ogół na krótkich, hasłowych informacjach ilustrowanych obrazkami, jeśli zatem staje się dominującą formą przekazywania informacji, zarazem może stać się narzędziem oduczającym pracy z dłuższym tekstem. I tak dalej i tym podobne – listę tę można by ciągnąć bardzo długo.

Portal Scholaris stoi przed wyzwaniem, jakim jest wprowadzenie takiego sposobu zamawiania materiałów i taka ich analiza, aby udało się uniknąć sytuacji, w której w portalu znajdują się materiały, zgodne z podstawą programową, a jednocześnie niosące w sobie np. treści dyskryminujące.

Tryb i procedura zamawiania i oceny materiałów mają kluczowe znaczenie, nie tylko zresztą dla jakości tychże materiałów (to oczywiste). Sposób sformułowania wymagań i oczekiwań pod adresem osób, opracowujących zasoby na zamówienie czy też zamieszczających w portalu przygotowane przez siebie materiały, może mieć bardzo ważny wymiar edukacyjny. Autorzy i autorki materiałów (i inne osoby, korzystające z portalu) powinni być zachęceni do refleksji nad tym, czy aby materiały nie zawierają, obok jawnego przekazu, także dodatkowego przekazu ukrytego – a jeśli tak, to na czym ten przekaz polega.

Dwie kwestie wydają się nam szczególnie warte podkreślenia. Wspomnieliśmy wyżej, że szkoła ma skłonność do rozwijania i nagradzania tylko pewnych określonych rodzajów inteligencji. Zatem jedno z zadań dla twórców i twórczyń zasobów niszowych polegałoby na opracowywaniu materiałów w taki sposób, żeby mogły się odwoływać do różnych zmysłów, różnych rodzajów inteligencji, różnorodnych typów wrażliwości i sposobów uczenia się.

Druga kwestia dotyczy szerokiego zjawiska, które, w dużym uproszczeniu, nazwalibyśmy instrumentalizacją nauki, kultury i edukacji – i przed którym przestrzegamy. Bardzo wiele zadań, jakie stawiane są przed szkołą, wiąże się z myśleniem o szkole przede wszystkim jako o instytucji przygotowującej do rynku pracy. **My tymczasem bronimy innego stanowiska: takiego, które, uwzględniając w pełni znaczenie pracy w życiu człowieka, kładzie jednocześnie nacisk na autonomię sfery kultury, nauki i edukacji.** Bliskie jest nam

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

INSTYTUT
LAUDATOR

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

sformułowanie z 26 artykułu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, która przypomina, że „celem nauczania jest pełny rozwój osobowości ludzkiej.” Bliskie jest nam przekonanie, że wprawdzie wielkie odkrycia naukowe nierzadko przyczyniają się do wzrostu gospodarczego, ale powodem, dla którego są dokonywane, jest raczej pasja badawcza i ciekawość. Tymczasem szkoła ma zdumiewającą skłonność do zamieniania tego, za co się zabiera, w męczącą nudę. Naszym zdaniem, nuda ta związana jest ściśle z właśnie z ową instrumentalizacją kultury. **Przestrzeń edukacyjnych zasobów niszowych jest wprost stworzona do tego, aby pomóc ową nudę ze szkoły wyganiać i aby pomóc bronić autonomii ludzkiej twórczości, kulturalnej, naukowej i społecznej.**

Autorzy opinii:

Anna Dzierzgowska

dr Piotr Laskowski

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

INSTYTUT
LAUDATOR

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

